

ОРЖИНСЬКА Е. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.37>

НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ПРОГРАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі та надано рекомендації щодо програм розслідування за кожною з них. Виокремлено типові першочергові слідчі дії на початковому етапі розслідування.

Підкреслено, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування досудового слідства незаконного позбавлення волі можуть бути різними простими та складними, але найтипівішими є такі: 1) є ознаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, відомі потерпілий, свідки, особа, яка вчинила злочин; 2) є ознаки, відомі свідки, особа, яка вчинила злочин, але свідчення потерпілого суперечать обставинам справи; 3) є ознаки, особа, яка вчинила злочин, відома, але відсутні свідки злочину; 4) є ознаки, є свідки, але інформація стосовно особи, яка вчинила злочин, недостатня; 5) наявні ознаки, але очевидці та інформація стосовно винного відсутні.

Алгоритм дій слідчого залежить від програми розслідування, наданої до кожної слідчої ситуації відповідно. До невідкладних слідчих (розшукових) дій належать допит потерпілого, освідчення потерпілого, огляд місця події, виїмка, огляд одягу потерпілого, розшук та затримання підозрюваного та призначення судових експертиз. У разі встановлення особи злочинця до першочергових слідчих дій належать допит підозрюваного, обшук місця проживання підозрюваного. У деяких випадках проводиться пред'явлення для впізнання осіб, тому потреба в цій слідчій (розшуковій) дії виникає тоді, коли допитані заявники, свідки, потерпілі заявили, що не знайомі з особою, котра цікавить слідство, але можуть її впізнати. Пред'явлення для впізнання осіб проводиться і тоді, коли підозрювані заявили, що не знайомі з потерпілим, установлюється особа затриманого, який не має при собі документів, або є підстави вважати, що особа видає себе не за ту, ким є насправді.

Ключові слова: тактика розслідування, слідча ситуація, алгоритм дій слідчого, незаконне позбавлення волі.

Orzhynska E. I. Illegal deprivation of freedom: typical situation investigators and investigation programs

The article considers typical investigative situations at the initial stage of the investigation of illegal imprisonment and provides recommendations for investigation programs for each of them. Identification of typical priority investigative actions at the initial stage of the investigation.

Emphasis is placed on the fact that typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the pre-trial investigation of illegal imprisonment can

be various, simple and complex, but the most typical are the following: 1) there are signs that indicate the commission of illegal imprisonment, known to the victim, witnesses, the person who committed the crime; 2) there are signs, known witnesses, the person who committed the crime, but the testimony of the victim signs contradict the circumstances of the case; 3) there are signs that the person who committed the crime is known, but there are no witnesses to the crime; 4) there are signs, there are witnesses, but information about the person who committed the crime is insufficient; 5) there are signs but eyewitnesses and information about the culprit are missing.

The algorithm of the investigator's actions depends on the investigation program provided for each investigative situation, respectively. Urgent investigative (search) actions include interrogation of the victim, examination of the victim, inspection of the scene, seizure, inspection of the victim's clothing, search and detention of the suspect and appointment of forensic examinations. In the case of establishing the identity of the offender, the priority investigative actions include: interrogation of the suspect, search of the suspect's place of residence. In some cases, persons are presented for identification, so the need for this investigative action arises when the interviewed applicants, witnesses, victims stated that they do not know the person who is interested in the investigation, but can recognize him. Presentation for identification of persons is also made in the case when the suspects have stated that they are not acquainted with the victim; the identity of the detainee who does not have documents with him is established; there is reason to believe that a person does not pretend to be, who he really is.

Key words: *investigative tactics, typical situation investigators, algorithm of the investigator, illegal deprivation of freedom.*

Вступ. Протягом останніх років зросла кількість злочинів, які посягають на особисту свободу людини та недоторканість. До таких злочинів належать незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України), торгівля людьми (ст. 149 КК України) та ін. Способи вчинення цих злочинів стають більш різноманітними, це пов'язано з ситуацією на сході України, яка призводить до різних змін соціально-психологічного клімату в суспільстві, де дедалі меншу цінність становить безпосередньо людське життя.

Незаконне позбавлення волі за ступенем небезпеки та спричиненими наслідками перевищує такі кримінальні прояви. Не тільки тому, що людину незаконно, проти її волі, за допомогою сили ізолюють від суспільства, всі ці дії можуть бути поєднані з різними насильницькими посяганнями, але й тому, що головною ознакою цього злочину є його великий ступінь латентності. Також яскравою ознакою незаконного позбавлення волі є його взаємодія з іншими злочинами, які посягають на особистість. Іншими словами, незаконне позбавлення волі являє собою «стрижень», на який «нанизуються» інші діяння, що сконцентровані навкруги вказаного злочину. Це такі діяння, як вбивство, доведення до самогубства, погроза вбивством, завдання здоров'ю шкоди різної тяжкості, побої та мордування, зґвалтування та кримінально карані дії спеціального характеру, примушення до зайняття проституцією, так звані порнографічні і наркотичні злочини, організація та утримування домів розпусти і т.п. Нерідко є взаємодія з викраденням людини, а іноді і з захопленням заручників. Досить часто незаконне позбавлення волі взаємодіє не з одним, а двома і більше злочинами [1, с. 169].

Розслідування незаконного позбавлення волі безпосередньо залежить від точної оцінки, вміння вирішення слідчих ситуацій, які виникли на початковому етапі розслідування.

Нині зусиллями вчених-криміналістів В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченко, В.П. Лисицина, І.М. Лузгіна, В.Г. Лукашевіча, Г.А. Матусовського,

В.О. Образцова, І.В. Постіка, М.В. Салтєвського, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та багатьох інших закладені основи вчення про слідчу ситуацію, показані її значення і шляхи використання на практиці розслідування злочинів.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі та надання рекомендацій щодо програм розслідування за кожною з них, а також виокремлення типових першочергових слідчих дій на початковому етапі розслідування.

Результати дослідження. Тактика розслідування незаконного позбавлення волі має свою специфіку, яка зумовлена тим, що слідча ситуація початкового етапу здебільшого характеризується дефіцитом вихідної інформації [2, с. 155], неповнотою, відсутністю багатьох даних, які особа потерпілого із суб'єктивних причин не хоче розповісти [3, с. 3]. Зокрема, правоохоронним органам може бути невідоме місце безпосереднього тримання потерпілого, можуть бути відсутні докази такого тримання чи свідки злочину. Це суттєво обмежує можливість застосування тих чи інших слідчих дій порівняно з роботою на початковому етапі розслідування (особливо це стосується відпрацювання та огляду місця події).

Дослідження питання належної організації роботи розкриття та розслідування незаконного позбавлення волі не можливе без складання переліку та класифікації всіх можливих ситуацій початкового етапу розслідування, перш за все, ситуацій, в яких знаходиться первинна інформація про вчинення цього злочину, дослідження змісту цієї інформації.

Можна виділити варіанти вихідних даних вчинення незаконного позбавлення волі:

- дані, в яких є вказівка на вчинення незаконного позбавлення волі конкретною особою (особами);
- наявність інформації про зникнення громадянина, відсутність його на роботі, за місцем мешкання, в лікувальних установах тощо;
- оперативна інформація про те, що конкретна особа перебуває у пригніченому стані, в її поведінці, зовнішньому вигляді відбулися помітні зміни, на тілі є ознаки насильства;
- від потерпілого, родичів, знайомих, свідків отримана інформація про конкретний факт незаконного позбавлення волі [2, с. 186].

Треба зазначити, що вихідні слідчі ситуації по справах про незаконне позбавлення волі можуть бути простими та складними, але, як правило, будь-яка ситуація є проблемною. Так, на початковому етапі розслідування незаконного позбавлення волі слідчий здебільшого володіє інформацією про особу потерпілого та винного, про місце та час вчинення незаконних дій. Особа винного, як правило, встановлена, та необхідним є збір доказової інформації її вини. Такі ситуації стають для слідчого зрозумілими на самому початку розслідування і є простими.

Однак навіть у простих, на перший погляд, слідчих ситуаціях можуть виникати непередбачувані обставини, які чинять супротив розслідуванню незаконного позбавлення волі. Розглянемо кілька.

1. Після подання заяви в правоохоронні органи і порушення кримінальної справи за фактом незаконного позбавлення волі потерпілі (заявники) змінюють свої показання, просячи не притягувати винного до кримінальної відповідальності.

Поведінка потерпілих у цьому випадку зумовлюється двома основними причинами. Перша причина – це наявність небезпеки появи помсти з боку винного як щодо самої жертви, так і щодо її близьких родичів через подання заяви в правоохоронні органи. Друга причина – це виникнення в потерпілого таких спонукальних емоцій, як втрата власної гідності, страх приниження в очах оточуючих, наслідком є мотивація бажаного нерозголошення негативних подій в особистому житті, що мали місце.

2. Під час вчинення аналізованого злочину свідки злочину, як вже зазначалось у першому розділі, проживають поблизу або навіть є родичами чи сусідами винного. Тому, остереігаючись можливих погроз, фізичного насилля зі сторони винного чи їхніх родичів, свідки

дають неточні, іноді заплутані показання про відомі їм факти, вишукують різноманітні причини для того, щоб не з'явитися в органи внутрішніх справ для проведення слідчих дій (допитів, очних ставок і т.п.). У зв'язку з цим можливе надалі звуження доказової бази, протидія окремих осіб розслідуванню. Як наслідок, слідчому на початковому етапі доводиться витратити значні зусилля для встановлення істинних обставин справи.

Найбільш складні слідчі ситуації у справах про незаконне позбавлення волі характеризуються відсутністю інформації про винного або її невизначеністю, зокрема, можна виділити такі:

- 1) є ознаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, відомі потерпілий, свідки, особа, яка вчинила злочин;
- 2) є ознаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, відомі свідки, особа, яка вчинила злочин, але свідчення потерпілого суперечать обставинам справи;
- 3) є знаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, особа, яка вчинила злочин, відома, але відсутні свідки злочину;
- 4) є ознаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, є свідки, але інформація стосовно особи, яка вчинила злочин, недостатня;
- 5) наявні ознаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, але очевидці та інформація стосовно винного відсутні.

Перша ситуація, типова для вчинення незаконного позбавлення волі, має місце здебільшого в разі вчинення вказаного злочину в сімейно-побутових відносинах, дозвіллі, тобто коли учасники злочину виступають родичами, колегами по роботі, знайомими по спільному проведенню часу. Щодо цієї ситуації рекомендується така програма розслідування слідчого:

- 1) допит потерпілого;
- 2) освідування потерпілого;
- 3) виїмка та огляд одягу потерпілого;
- 4) огляд місця вчинення злочину;
- 5) допит свідків;
- 6) затримання підозрюваного, його особистий обшук;
- 7) освідування підозрюваного;
- 8) виїмка та огляд одягу потерпілого;
- 9) допит підозрюваного;
- 10) призначення різного роду експертиз.

Друга ситуація утворюється, коли ознаки злочину мають вигляд певних наслідків (відсутність особи певний час, а потім несподівана поява). Вони, як правило, виявляються поза волею потерпілого правоохоронними органами, шляхом подання заяви про зникнення особи. Сам потерпілий у цій ситуації нерідко приховує дійсні обставини зникнення (незаконного утримання). Це характерно для ситуацій, коли потерпілий знаходиться в близьких відносинах чи різного роду залежності від особи, яка вчинила злочин. Програма слідчих дій у такій ситуації має наступну послідовність:

- 1) огляд місця події;
- 2) допит потерпілого;
- 3) освідування потерпілого;
- 4) виїмка та огляд одягу потерпілого;
- 5) допит свідків;
- 6) затримання підозрюваного, його особистий обшук;
- 7) освідування підозрюваного;
- 8) виїмка та огляд одягу підозрюваного;
- 9) допит підозрюваного;
- 10) обшук місця проживання підозрюваного (якщо місце вчинення утримання не збгається з місцем проживання підозрюваного);
- 11) очна ставка (потерпілого і свідків, потерпілого і підозрюваного);
- 12) призначення різних експертиз.

Проблемність третьої ситуації полягає в тому, що незаконне позбавлення волі вчиняється за відсутності очевидців, тобто потерпілий і злочинець знаходяться на самоті. Як правило, такі ситуації трапляються в ізольованих від стороннього зорового та звукового контакту приміщеннях або окремих місцевостях, якими можуть бути приватний будинок, підвальне чи горищне приміщення, ліс, острів і тому подібне. Алгоритм програми слідчих дій такий:

- 1) допит потерпілого;
- 2) освідування потерпілого;
- 3) виїмка та огляд одягу потерпілого;
- 4) огляд місця злочину;
- 5) огляд місцевості, яка прилягає до місця злочину;
- 6) допит свідків (близьких родичів потерпілого та підозрюваного, колег по роботі, сусідів);
- 7) затримання підозрюваного, його особистий обшук;
- 8) освідування підозрюваного;
- 9) виїмка та огляд одягу підозрюваного;
- 10) допит підозрюваного;
- 11) обшук місця проживання підозрюваного;
- 12) призначення судових експертиз.

У цій ситуації необхідне проведення низки організаційних заходів, сформованих на встановлення характеру взаємовідносин потерпілого з близькими йому особами, в тому числі підозрюваним, а саме: вивчення особи потерпілого, підозрюваного, їхніх індивідуально-психологічних особливостей, спільного способу життя, виявлення свідків та очевидців. Такими можуть бути витребування характеристик на потерпілого та підозрюваного за місцем роботи та проживання, витребування різного роду довідок та документів у медичних установах або психіатричних установах, надання окремих доручень на встановлення свідків.

Ситуація, коли потерпілий та свідки володіють щодо особи, яка вчинила злочин, неповною інформацією, може мати місце в разі випадкового знайомства потерпілого з винним у громадському місці (кафе, пляж, зупинка транспорту тощо) з подальшим спільним провадженням часу. За таких обставин потерпілий, крім імені свого знайомого, не знає повних його даних. Та надалі потерпілий та очевидці можуть надати лише загальний опис зовнішності. Розслідування в такій ситуації необхідно розпочати з допиту потерпілого, з'ясувати, коли, де та за яких обставин відбулося знайомство, хто міг його бачити з підозрюваним, чи не має в них спільних знайомих і тому подібне.

Своєчасне проведення допиту потерпілого в цій ситуації дасть слідчому більш повну інформацію про особу підозрюваного [3, с. 5]. Звертаємо увагу, що під час допиту необхідно отримати якомога більше відомостей про зовнішність та прикмети підозрюваного (в разі потреби скласти словесний портрет). Після допиту необхідно виконати такі слідчі дії:

- 1) освідування потерпілого;
- 2) виїмка та огляд одягу потерпілого;
- 3) огляд місця злочину;
- 4) огляд місцевості, яка прилягає до місця злочину;
- 5) огляд місцевості та приміщень, які не є місцем вчинення злочину (місця зустрічі потерпілого з підозрюваним);
- 6) допит свідків;
- 7) призначення судових експертиз.

У цій слідчій ситуації проводиться цілий комплекс оперативно-розшукових дій: вивчення свідків та очевидців; склад розшукових орієнтирок із вказівкою на прикмети підозрюваного; наведення довідок про підозрюваного за оперативно-довідковими обліками; спостереження за особами, які схильні до аналогічних злочинів, і тому подібне [3, с. 6].

Варто звернути увагу, що в разі затримання особи, схожої за описом потерпілого (заявника) на підозрюваного, проводиться пред'явлення осіб для впізнання. Пред'явлення

для впізнання осіб проводиться і тоді, коли підозрювані заявили, що не знайомі з потерпілим, установлюється особа затриманого, який не має при собі документів, або є підстави вважати, що особа видає себе не за ту, ким є насправді [4, с. 279].

П'ята ситуація характеризується відсутністю інформації про очевидців та особи, яка вчинила злочин, є найменш поширеною, але найважчою. Як правило, характерна для тих випадків, коли незаконне позбавлення волі вчинюється незнайомою потерпілому людиною, у віддаленій місцевості або ізольованому приміщенні, при цьому воно поєднується з іншими насильницькими злочинами, за яких обов'язково застосовується фізичне та психічне насильство. З моменту фізичного та психічного впливу потерпілий, відчувши емоції страху, може знаходитися в різних формах емоційного стану (стресу):

1) фрустрації, тобто бути емоційно подавленим, апатичним до всього, що відбувається;

2) стеничному стані (паніці), коли людина погано або взагалі не контролює свою свідомість;

3) астенічному стані, коли сприйняття подій проходить у стані заціпеніння.

Це своєю чергою сприяє негативному впливу на сприйняття: звуження свідомості, зниження повноти та точності сприйняття дійсності, внаслідок цього потерпілий не відбиває в пам'яті ознак зовнішності злочинця. Тобто в одних випадках під дією страху події можуть сприйматися перебільшено, викривлено, в інших – вони погано або зовсім не відбилися в пам'яті. У подібній ситуації недоцільно допитувати потерпілого відразу. Подавлений стан потерпілого не сприяє отриманню повних та точних даних. Необхідно мати на увазі, що в результаті такого стану потерпілого, яке визвано посяганням на його здоров'я, задача отримання необхідної об'єктивної інформації значно ускладнюється. Для того щоб певною мірою зняти негативний нервово-психічний стан, слідчий має створити обстановку спокою, співчуття, впевненості у швидкому розкритті злочину і покаранні винного, при цьому необхідно враховувати психологічні особливості особи потерпілого.

Якщо потерпілий бажає свідчити, допит має бути проведений негайно. Це дасть змогу встановити важливі для слідства дані про обставини вчинення злочину та очевидців (свідків) злочинної події. Надалі алгоритм програми розслідування такий:

1) освідування потерпілого;

2) виїмка та огляд одягу потерпілого;

3) огляд місця події;

4) огляд місцевості, яка прилягає до місця злочину;

5) допит свідків (близьких родичів потерпілого, колег по роботі, сусідів);

6) призначення різних експертиз.

Дії оперативно-розшукового характеру на початковому етапі розслідування в такій ситуації будуть певною мірою залежати від повноти наданої потерпілим інформації про обставини вчиненого злочину. Характер пошукових заходів, спрямованих на встановлення свідків та особи, яка вчинила аналізований злочин, залежить від обсягу інформації, якою володіє слідчий. Так, для встановлення свідків злочину проводиться подвірний та поквартирний обхід жилого масиву, установ, організацій, розташованих поблизу місця вчинення злочину та тому подібне [3, с. 4].

У разі затримання підозрюваної особи в разі потреби проводиться її пред'явлення до впізнання.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного позбавлення волі можуть бути різними простими та складними, але найбільш типовими є такі: 1) є ознаки, які вказують на вчинення незаконного позбавлення волі, відомі потерпілий, свідки, особа, яка вчинила злочин; 2) є ознаки, відомі свідки, особа, яка вчинила злочин, але свідчення потерпілого ознаки суперечать обставинам справи; 3) є ознаки, особа, яка вчинила злочин, відома, але відсутні свідки злочину; 4) є ознаки, є свідки, але інформація стосовно особи, яка вчинила злочин, недостатня; 5) наявні ознаки, але очевидці та інформація стосовно винного відсутні. Алгоритм дій слідчого залежить

від програми розслідування, наданої до кожної слідчої ситуації відповідно. До невідкладних слідчих (розшукових) дій належать допит потерпілого, освідування потерпілого, огляд місця події, виїмка, огляд одягу потерпілого, розшук та затримання підозрюваного та призначення судових експертиз. У разі встановлення особи злочинця до першочергових слідчих дій належать допит підозрюваного, обшук місця проживання підозрюваного. У деяких випадках проводиться пред'явлення для впізнання осіб, тому потреба в цій слідчій (розшуковій) дії виникає тоді, коли допитані заявники, свідки, потерпілі заявили, що не знайомі з особою, котра цікавить слідство, але можуть її впізнати. Пред'явлення для впізнання осіб проводиться і тоді, коли підозрювані заявили, що не знайомі з потерпілим, установлюється особа затриманого, який не має при собі документів, або є підстави вважати, що особа видає себе не за ту, ким є насправді.

Список використаних джерел:

1. Оржинська Е.І. Про деякі питання криміналістичної характеристики незаконного позбавлення волі. *Юридична наука нового часу : традиції та вектори розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 09 березня 2018 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 168–171.
2. Подобний О.О. Класифікація типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування викрадення людини, вчиненого учасником організованої групи чи злочинної організації. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 4, ч. 1. С. 153–157.
3. Горшков М.М. Первоначальный этап расследования истязаний. Типизация криминалистически значимой информации. *Российский следователь*. 2001. № 6. С. 2–8.
4. Цимбал П.В., Федорчук М.А. Типові слідчі ситуації на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерським захопленням. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 279–284.

